

КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА КАО ПОСЛЕДИЦА НАРУШАВАЊА ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ И БЕЗБЕДНОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Дејан Н. Тепавац
Министарство одбране Републике Србије

Узимајући у обзир чињеницу да је концепт људске безбедности заузео важну улогу у концепту развоја безбедног друштва, у смислу превентивног деловања, тј. предвиђања која су у знатној мери утицала на положај човека као појединца у савременим друштвеним односима, потребно је нагласити да веома важну улогу у наведеном процесу има еколошка безбедност као димензија људске безбедности. У савременом свету, где су глобализација и достигнути степен технолошког напретка синоним за економски развој једног друштва, све чешће се поставља питање загађења, уништавања животне средине, глобалног загревања и других облика нарушавања еколошке безбедности који негативно утичу на безбедност човека. Поступак глобализације, свакако, има јаку позитивну основу друштвено-економског развоја, али да би се смањиле штетне последице по животну средину, посебно сиромашнијих земаља и земаља у развоју, потребно је успоставити равнотежу између користи и последица.

На еколошку безбедност становништва често утиче и нерационално коришћење природних ресурса и капацитета унутар једне државе, што касније доводи до појаве клизишта, поплава и других облика нарушавања безбедности становништва. Наведени процес касније, услед уништења домова, ерозије пољопривредног земљишта и промене природног окружења у негативном смислу, доводи до сталних или привремених миграција становништва, најчешће унутар једне земље. Таква се лица у међународној литератури све чешће називају „еколошким избеглицама”. Разлике у културама, обичајима, националној припадности стационарног и новопридошлог становништва често доводе до разних врста сукоба који се у неким земљама света претварају у врло озбиљне оружане сукобе. Негативне последице, са аспекта еколошке безбедности, представљају промене квалитете ваздуха и земљишта, као и стање биодиверзитета на подручју погођеном неком еколошком катастрофом.

У раду ће бити анализиран утицај поплава у Србији, у мају 2014. године, на кретање становништва и свеукупно стање еколошке безбедности у Републици Србији, као и превентивне мере на државном нивоу које је потребно предузети како би се такве и сличне појаве у будућности спречиле или бар умањиле.

Кључне речи: *безбедност кретања, екологија, заједница, развој, превентива*

Уводна разматрања

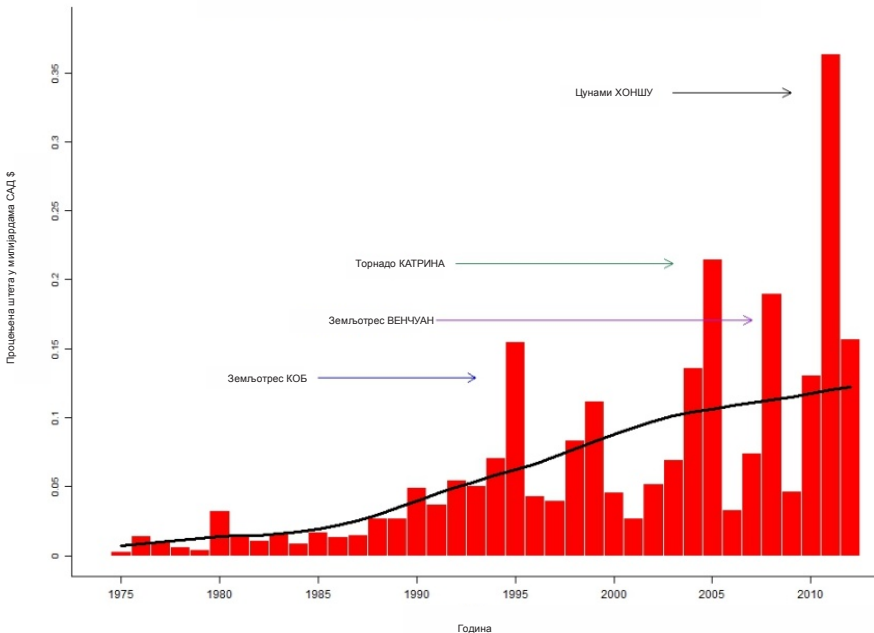
Током светске историје, велики градови, народи и царства су пропадали или су губили своју доминацију када су се локални и регионални природни ресурси трошили у мери која превазилази способност животне средине да се поврати или обнови њихово снабдевање (Diamond 2005). Дијамонд идентификује пет фактора који доприносе колапсу друштава. То су: климатске промене, непријатељски расположење суседне државе и ентитети, однос са трговинским партнерима који располажу ограниченим природним ресурсима, еколошки проблеми и одговор друштва на еколошке проблеме са којима се суочава. Док су различите комбинације ових фактора играле улогу у пропасти више друштава, Diamond тврди да је немогућност људи да препознају или реагују на проблеме своје животне средине константно била значајан фактор њиховог неуспеха. Проблеми и изазови савремене цивилизације у 21. веку све више личе на историјске проблеме који су узроковали нарушавање људске безбедности и опстанак човека као појединца на одређеном подручју. Превелики апетити човека и његови захтеви за енергетским ресурсима никада нису били већи. Захтеви се односе на нерационалну експлоатацију потенцијала земљишта, ваздуха и воде, чиме се угрожава стање флоре и фауне, али и човека у крајњој инстанци.¹

Управљање животном средином, са аспекта очувања еколошке безбедности као концепта људске безбедности, врло је сложен процес који захтева одговарајуће алате за поуздану процену ризика и претњи, као и касније доношење квалитетних одлука. Овај проблем посебно је изражен у приобалним подручјима где је настањена већина светске популације, па су самим тим проблеми животне средине најизраженији управо у тим подручјима. Нагли раст светске популације и снажан економски напредак, а са друге стране све већи притисци на побољшање животног окружења и услова за здраву животну средину, представљају сложен и тежак задатак институција које се баве еколошком безбедношћу. Безбедност животне средине представља заштиту животне средине и виталних интереса грађана, друштва и државе од унутрашњих и спољних утицаја, штетних процеса и трендова економског развоја који угрожавају здравље људи и опстанак човечанства, биодиверзитета и одрживост функционисања екосистема. Дакле, нарушавање еколошке безбедности и безбедности животне средине може да доведе и до отворених конфликта међу одређеним ентитетима на одређеном простору. Међутим, и када сукоба нема, само нарушавање и поремећаји у животној средини доводе до проблема који могу дестабилизovati стање локалне, регионалне, а често и националне заједнице. Проблеми, тј. ризици који се јављају у животној средини негативно се одражавају на здравље људи, а ако узмемо у обзир да је четвртина болести у свету узрокована променама животне средине, схватићемо колико су превентивне мере еколошке безбедности важне за здравље и, у крајњем случају, опстанак човечанства (Belluck 2007).²

¹ Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin.

² Wenning J. Richard et al. 2007. "Environmental Security." *Environmental Security in Harbors and Coastal Areas*. Springer Netherlands:19-36.

Посебан проблем представљају ризици природног порекла (природне појаве и катастрофе) под којима подразумевамо, пре свега, климатске промене узроковане порастом температуре, отапањем глечера и порастом нивоа мора, као и дефорестацију земљишта која узрокује ерозије и клизишта. Највећи проценат светске популације изложен је управо овој врсти ризика. Када је реч о Републици Србији све доци смо догађаја у мају 2014. године, када је услед поплава дошло до клизања тла, уништења стамбених објеката у великим размерама, а у неким случајевима и до губитка људских живота. О наведеној природној катастрофи, њеним последицама и утицају на еколошку безбедност човека као појединца, касније ће бити више речи. Чињеница је да су природним катастрофама најугроженије неразвијене и сиромашне земље, не само због њиховог положаја, већ и због превентивних безбедносних мера које много успешније и ефективније предузимају високоразвијене земље, а односе се на тзв „управљање ризицима”. Како наводи Весела Радовић, „катастрофе највише последица имају у неразвијеним и земљама у развоју зато што су најрањивије и имају слабе капацитете да би се на исте адекватно припремиле. На пример, земљотрес од 6,6 степени по Рихтеру који је 2003. године погодио Иран, усрмртио је око 40.000 људи. Насупрот овом, земљотрес од 6,5 степени по Рихтеру који је погодио централну Калифорнију четири дана раније, однео је два живота, а повређено је било око 40 људи”. Из следећег графикана види се да штете неких природних катастрофа које су погодиле свет у последњих четрдесет година износе и неколико стотина милиона долара.

Графикон 1 – Процењена штета (у милијардама \$) узрокована природним катастрофама од 1975. до 2012. године (извор: EM-DAT, CRED, 2014)

Еколошки проблеми савременог света

Осамдесетих година прошлог века, свестан чињенице да мањак енергетских ресурса може да узрокује озбиљне безбедносне проблеме у савременом свету, човек се окренуо бризи о квалитету животне средине и проучавању како то стање утиче на појединца. То је време када се први пут јављају појмови еколошка безбедност и безбедност животне средине, као и појам људске безбедности. Године 1994. у Извештају о људском развоју Програма Уједињених нација за развој (UNDP – United Nations Development Programme) први пут се помиње појам људске безбедности. Људска безбедност је наишла на многе полемике, најчешће поборника и носилаца традиционалне школе безбедности, који су оспоравали наведени концепт, наглашавајући важност националне безбедности која, грубо посматрано, обухвата и поједине елементе људске безбедности. Елементи људске безбедности, који су тада усвојени, а и данас се примењују, јесу: лична безбедност, економска безбедност, здравствена безбедност, политичка безбедност, безбедност заједнице, безбедност хране и еколошка безбедност.

Глобализација, као процес, није заобишла ни еколошки систем, а негативне импликације по безбедност и здравље човека видљиве су у свим деловима света. Проблем складиштења нуклеарног отпада и даље представља један од проблема великих сила који решавају потписивањем уговора са државама, најчешће сиромашним и земљама у развоју, на основу којег токсична и средства која имају висок степен зрачења складиште доводећи у опасност становништво које живи у непосредној близини таквих складишта. За такво стање висок степен одговорности носе носиоци власти склони корупцији и противзаконитом стицању материјалне користи, који потписивањем штетних уговора или недовољно прецизно дефинисаних услова у уговорима, стичу материјалну и другу врсту користи, не водећи при том рачуна о здрављу и негативним последицама на домаће становништво. Врло често, услед разних врста притисака, потписаних споразума о билатералној и другим врстама сарадње, Владе појединих држава трпе снажне притиске како би прихватили неприхватљиве услове који се касније негативно одражавају на домаће становништво. У таквим и сличним појавама, којих у условима глобализације има много, снажну улогу у супротстављању таквим деловањима имају невладине институције и организације које се баве заштитом права људи, а ако говоримо о еколошким проблемима – организације и институције које се баве еколошком безбедношћу.³

Најчешће дефинисани глобални еколошки проблеми савременог света могли би се поделити у следеће категорије: уништавање озонског омотача и стварање ефекта

³ Проблеми везани за квалитет животне средине, ресурса, повећање бројности људске популације захтевају потребу за проналажењем одговарајућих решења. Стручњаци из области природних, друштвених и техничких наука треба да дају одговор на питање куда иде ова планета и шта ће бити са човеком? Тако 1972. године излази публикација под називом „Границе раста” у којој се појављује први компјутерски модел предвиђања развоја човечанства до 2100. године, у односу на параметре: расположиви ресурси, бројност људске популације, расположивост хране, индустријска производња и загађивање (извор: Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. 1978. *Granice Rasta*, Zagreb. Stvarnost).

стаклене баште, квалитет и доступност воде за пиће, загађење ваздуха, неконтролисана сеча дрвећа, губитак биодиверзитета и дезертификација – ширење пустиња.⁴

Узајамни односи између животне средине, екосистема и људских активности у последњих неколико година изазивају интересовање многих међународних и националних установа које се баве облашћу људске безбедности. Утицај екосистема на људско здравље је предмет истраживања и интересовања многих институција. Само правилним, планским и ограниченим односом према екосистему човек може да користи капацитете хране, горива и остале природне ресурсе, а да при том не утиче негативно на животну средину. На пример, неконтролисаним крчењем шума човек изазива појаву ерозије земљишта, што касније може да доведе до огромних последица и нарушавања животне средине човека. Међутим, не треба искључити ни чињеницу да на „нестајање” шума и зелених површина утичу и све учесталије климатске промене узроковане загађивањем ваздуха, променама у озонском омотачу, које узрокују појаву тзв. „киселих киша”.

Проблем је додатно изражен пошто велики проценат светске популације живи у приобалним подручјима, што подразумева живот у непосредној близини мора, река и језера. У САД приближно 75% становништва живи у приобалним подручјима, а приобална урбанизација, аграрни и индустријски развој узрокују рапидне промене животне средине (Koren and Butler 2006, 109–125).⁵ Савремени начин живота и савремени животни стилови свакодневно утичу на промену животне средине. Када говоримо о савременом начину живота, мислимо, пре свега, на употребу техничких достигнућа којима се човек служи како би себи омогућио комфорнији и лагоднији живот, не водећи при том рачуна како таква средства утичу на животну средину, на здравље човека као појединца и, у крајњем случају, на еколошку безбедност људи. Неумерена употреба аутомобила и пловних објеката са емитовањем издувних гасова у спољну средину утиче на квалитет ваздуха који удишемо и воде коју конзумирамо, што касније доводи до нарушавања здравља људи. Код популације се јављају проблеми на дисајним путевима, затим проблеми са болестима типа дијабетес I и II, неке врсте канцерогених обољења и слично. Без обзира на то у којем делу планете човек живи, он је изложен утицају хемикалија у ваздуху, канцерогеним средствима у храни и другим стварима са којима је у окружењу.⁶ Сваки појединац је сваки дан изложен опасностима у животној средини које су невидљиве, а потенцијално смртоносне (Corson-Finnerty, 1982).⁷

⁴ Diamod (2005) дефинише дванаест проблема животне средине којима се суочава савремена светска популација: уништавање природних станишта (углавном кроз крчење шума), смањење извора хране из природних капацитета, губитак биодиверзитета, ерозија земљишта, исцрпљивање природних ресурса, загађивање водених површина (река и језера), инхибиција природних фотосинтетичких ресурса, уношење пестицида у животну средину, вештачко индуковање климатских промена, пренасељеност (извор: Diamod, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin).

⁵ Koren, Hillel S., Colin D. Butler, 2006. "The interconnection between the built environment ecology and health." *Environmental Security and Environmental Management: The Role of Risk Assessment*. Springer Netherlands: 109-125.

⁶ Употреба азбеста била је изузетно велика у грађевинској индустрији, док је данас у земљама ЕУ забрањено средство које услед дуже изложености и контакта са људским организмом изазива неколико врста канцерогених болести (извор: <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3578-zabranjeni-azbest-i-dalje-opasnost>).

⁷ Corson-Finnerty, Adam Daniel. 1982, *World citizen: action for global justice*. Orbis Books.

Посебан проблем са аспекта еколошке безбедности представља нерационално коришћење шумског покривача које доводи до појаве ерозија – одношења, тј. померања земљишта са једног места на друго. Свакако да је ерозија природни процес, али њена учесталост је последица деловања човека на природу. Најчешћи облик ерозије који се јавља код нас и у свету представља ерозија узрокована водом.⁸

Поред квалитета земљишта и ваздуха, на човека као појединца, посебно посматрано у дужем периоду, утиче биолошка разноврсност гена, врста и екосистема на Земљи, што се назива биодиверзитет. Биодиверзитет, по дефиницији, обухвата укупну различитост и варирање гена и свих врста микроорганизама, гљива, биљака и животиња, као и сву разноликост екосистема у којима су жива бића активни извршиоци еколошких процеса.

О односу човека и животне средине много тога је речено и написано, али порука Ламарка и даље заокупља пажњу научника у овој области: „Због предмета који задовољавају његову тренутну лакомост, свуда уништава крупне биљке које чувају тло, што брзо доводи до неплодности тла које насељава, проузрокује усахнуће извора, уклања животиње које су ту налазиле своју храну, и доводи до тога да су велики делови кугле земљине, некада веома плодни и у сваком погледу веома насељени, сада голи, неплодни, ненастањиви, пусти. Рекло би се да је предодређен да, пошто земљину куглу учини ненастањивом, сам себе искорени.”

Утицај еколошких промена на миграцију становништва

Пре почетка првих назнака бављења пољопривредом, пре отприлике 12.000 година, човек је стално мењао своје станиште у потрази за храном коју је обезбеђивао ловом, риболовом и сакупљањем плодова у природи. Да би обезбедио боље услове живота, човек је почео да користи природне ресурсе у количинама које су надмашиле могућност одрживог развоја, што је касније доводило до миграција становништва у пределе који су омогућавали задовољавање, по правилу, основних људских потреба. Оне су касније, искључиво због несразмерних апетита човека и жеље за наводним побољшањем квалитета живота, прерастале у луксуз и несклад са природом.

Пренасељеност Земљине кугле становништвом узрокује проблеме који се огледају у недостатку хране, посебно у одређеним регионима где је пренасељеност изра-

⁸ Хаити је најсиромашнија земља у западној хемисфери са свега 1.200 \$ бруто националног дохотка. Око 80% становништва Хаитија живи испод линије сиромаштва. Нерационално коришћење пољопривредног земљишта и крчење шума довело је до тога да је земљиште посебно склоно ерозији. Слаби услови за заштиту животне средине доводили су кроз историју до честих миграција Хаитијана (око 1,3 милиона). Од укупне покривености Хаитија шумским покривачем само 2% је остало од првобитног стања. Један од чиниоца који су проузроковали такву ситуацију су француски колонизатори који су, правећи плантаже за кафу и шећер, немилосрдно крчили шумске површине. Дрвна индустрија је процветала на Хаитију, али је драстично смањење шумског покривача довело до додатних ерозија земљишта. Последњи земљотрес, 2010. године, проузроковао је огромне материјалне штете и деградацију животне средине. У питање је доведен квалитет земљишта и воде за пиће, што је узроковало миграцију неколико хиљада становника. Земљотрес је био последица комбинованог деловања природних и људских фактора. Човек га није могао спречити, али је неодговоран однос према животној средини и изостанак превентивног деловања проузроковао многоструко веће штете по живот и здравље људи.

жена. Статистички гледано, државе у којима се налази највећи број становника по мери површине су нижег степена развоја, тако да се наведени проблеми са исхраном, пре свега, тичу сиромашнијих земаља и земаља у развоју (Индија, Кина, Индонезија). Уочени проблеми доводе до миграција становништва, које су узроковане не само стварањем услова за опстанак човека и прехранивањем, већ и разним врстама природних и других катастрофа које снажно мењају животну окружење становништва једног региона. Људи који на такав начин мигрирају у подручја у којима сматрају да ће обезбедити квалитетнији живот, што подразумева здраву средину, све чешће се у међународној литератури називају „еколошким избеглицима”. Иако међународно право не познаје ову врсту избеглица, јер они немају третман избеглих лица по међународним класификацијама и мерилима, наведени проблем је све присутнији у међународној јавности. Миграцијом унутар или ван своје земље таква лица, остављајући свој дом и имовину, насељавају подручја богата природним ресурсима и потенцијалима, како би себи обезбедила што квалитетније услове за даљи опстанак и развој породице. Неретко се насељавају на подручја у којима је већ настањено становништво друге националности, других обичаја и традиције, што касније доводи до сукоба који могу да прерасту у оружане сукобе, па чак и ратове.

Процес глобализације и нови светски поредак такође су утицали на негативне појаве утицаја на животну средину и еколошку безбедност човека. Трка у нуклеарном наоружавању, као последица хладног рата који је кулминирао шездесетих и седамдесетих година прошлог века, утицао је на животну средину човека и узроковао миграције становништва у регионима у којима је вршено испитивање нуклеарног наоружања. Испитивања су показала да је становништво у таквим подручјима оболевало од разних врста канцерогених болести. Не треба, такође, умањити утицај таквих развоја и испитивања нуклеарног оружја на биљни и животињски свет, који је свакако негативан када је у питању стање биодиверзитета у посматраној средини.

Сукоби широм света који се воде због доминације над природним ресурсима све су чешћи и масовнији. Неретко, прикривени су другим мотивима и разлозима, јер свима су нам познате ситуације у којима су владе појединих држава падале због „тврдог става” према експлоатацији природних ресурса. Многи аутори, као Роберт Каплан, сматрају да је међународна заједница чинилац који би требало да контролише сукобе у свету и ратове који се воде око природних ресурса. Да ли је циљ међународне заједнице помоћ у решавању сукоба или нешто друго остаје аналитичарима да процене, али у сваком случају стављање еколошких проблема у исту равну са проблемима националне безбедности дају еколошкој безбедности нову димензију коју до тада није имала. Хомер Диксон (Homer Dixon, 1999) еколошке изазове поделио је у три групе: изазове који се односе на сукобе међу државама у вези с правом на коришћење необновљивих природних ресурса, изазове који се односе на миграције становништва који су изазвани „еколошким ударима” што доводи до сукоба међу популацијама различитих етно-религијских идентитета и изазове који доводе до сукоба услед осиромашења природних извора енергије, деградације животне средине и климатских промена.⁹

⁹ Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.

Остојић (2014)¹⁰ сматра да је „висок природни прираштај у појединим светским регионима проузроковао већи притисак на пољопривреду, а самим тим довео до урбанизације одређених подручја, што је уз карактеристичне климатске и геофизичке особине рељефа утицало да буду подложни поплавама, ерозијама, дезертификацији и другим поступцима у поступку деградације животне средине.” У међународној литератури се лица која су мигрирала из једног подручја у друго, услед еколошких проблема, називају „еколошким избеглицима” (Environmental refugees). По проценама научника, до 2050. године укупан број еколошких избеглица у свету могао би да дође до цифре од двеста милиона, што указује на размишљање о томе да је овај проблем одавно требало да буде предмет интересовања и истраживања надлежних институција међународне заједнице.

Хомер-Диксон (Homer-Dixon, 1999)¹¹ први је у својима анализама правио паралелу између оружаних сукоба и деградације животне средине. Према истраживању Адријана Мартина (Adrian Martin, 2005) један од основних узрока конфликта јесте однос према природним ресурсима, који је у случају еколошких избеглица флексибилнији када је у питању рационалан однос према будућим генерацијама. Разлог за то је што се еколошке избеглице у највећем броју случајева на новонасељеном подручју настанују на ограничени период, па им је и однос према природним капацитетима такав.¹² У својим истраживањима Друри и Олсон (Drury & Olson, 1998) закључили су да изненадни стрес у животној средини може, под одређеним друштвеним условима, бити катализатор за продубљивање социјалног раслојавања и сукоба.

У научним круговима воде се расправе око тога да ли је еколошки избеглица лице које је, услед нарушавања еколошке безбедности, напустило своју земљу или је привремено или стално мигрирало на територију која се налази у оквиру земље чији је држављанин. У међународном праву лица која су напустила своје пребивалиште и привремено се настанила на друге локације унутар своје земље називају се интерно расељена лица. Да би једно лице добило статус избеглице мора, по

¹⁰ Остојић, Гаврило (2014). „Еколошке избеглице: директан или индиректан пут до конфликта”. *Војно Дело*. Београд.: 51-83.

¹¹ Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.

¹² Пример таквог сукоба је случај избегличког кампа „Бонга” у Етиопији. Камп је формиран уз надзор UNHCR-а у којем је, у почетној фази, 1993. године смештено око 11.000 избеглих лица из Судана. Конкретно, ради се о етничкој заједници Удук, која је више пута од 1983. године морала да напусти Судан због грађанског рата који се водио у овој држави. Грађански рат је узроковао уништавање природних ресурса који су наведеној популацији обезбеђивали минимум услова за нормалан живот. Удук своје уточиште, у координацији са UNHCR-ом, у нади да ће се вратити својим домовима, налази у пограничном делу Етиопије ка Судану (регион Гамбела). Камп се налазио у близини око 800 хектара пољопривредних површина и површина богатих шумама. Врло брзо су почеле нетрпељивости локалног становништва према избегличком, које су се односиле на оптужбе у вези с крађама шума и плодова са пољопривредних површина и слично. У исто време, један део земљопоседника давао је своје земљиште у закуп новопридошлом становништву кампа „Бонго” које је успевало да постигне веће приносе на њему од доминантног становништва. Још један проблем на који локално становништво није гледало благонаклоно представља чињеница да је избегло становништво имало огроман природни прираштај, тако да је већ 2001. године достигло бројку од 16.000. У исто време, међународна заједница, UNHCR, врши надзор и контролу активности у кампу преко неколико волонтера, држављана Етиопије, који свакодневно извештавају да је стање у кампу уобичајено, без тензија. Стварност је била сасвим другачија, што је касније довело до сукоба и губитка живота две популације (извор: Martin, Adrian. 2005. „Environmental conflict between refugee and host communities”. *Journal of Peace Research*, 42(3): 329-346).

Међународној конвенцији за избеглице, да испуни три услова: да је избегло из своје земље, да не жели да се врати кући – у своју земљу и да је разлог због којег не жели да се врати страх од прогона.

Дакле, лица која су напустила своје домове из еколошких разлога, по садашњим међународним регулативама, не могу да добију статус избеглих лица, нити могу по том питању да остваруј своја права.¹³

Решавање проблема еколошких избеглица тренутно није у потпуности поверено ниједној институцији у свету. UNHCR је међународна институција која се делимично бави овим проблемом. Међутим, капацитети за овако озбиљан и комплексан проблем, као и финансијска средства за његово решавање, нису на располагању наведеној институцији. Следећа међународна институција која би могла да има везе са проблемима еколошких избеглица био би UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), који такође овог момента нема капацитета за упуштање у ову проблематику, већ се искључиво бави превенцијама ради ублажавања последица еколошких промена. Међународне одредбе, које се баве или ће се бавити еколошким избеглицама требало би, свакако, таквим лицима да обезбеде помоћ око заштите људских права и одговарајући степен хуманитарне помоћи. То значи да таква лица треба да уживају основна права и слободе, без дискриминације, што подразумева грађанска, политичка, економска, социјална и културна права, затим право слободног кретања и право лечења, тј. право на здравствену заштиту (медицинска нега, рехабилитација и психолошка помоћ), што уједно представља суштину еколошке безбедности, као концепта људске безбедности. Еколошке избеглице би, дакле, требало да имају исти статус као и домаће становништво на територији где је лице избегло. Такву ситуацију, углавном, није тешко обезбедити када до миграција дође унутар једне земље, али када говоримо о прекограничним миграцијама, проблем се додатно компликује. Еколошке избеглице, након еколошке катастрофе и принуђености да наसेле нова подручја, као што је раније речено, насељавају оне делове који су најбогатији природним ресурсима и који омогућавају лакши и сигурнији почетак „новог живота”, што у неким ситуацијама узрокује пренасељеност неких територија и нарушавање баланса човек – природни ресурси, домицилног становништва. Овакви случајеви неретко доводе до локалних нетрпељивости и сукоба који могу да прерасту у озбиљне оружане сукобе са огромним људским и материјалним жртвама. У таквим случајевима локално становништво врши разне врсте притисака како би се избегла лица вратила у подручја која су услед еколошких разлога напустила. Земља домаћина требало би да води рачуна да се такве појаве спречавају, јер се оне односе на нарушавање основних људских права. Када је реч о прекограничним еколошким избеглицама олакшавајућа околност јесте да земља порекла нема негативан став у вези са пружа-

¹³ Olivia Dun и коаутори (2008) сматрају, у том контексту, да се еколошке избеглице могу сврстати у три категорије које се односе на степен присиле који је утицао на миграцију. Сваку од те три категорије додатно анализирају са аспекта привремено или трајно расељеног лица. По њиховом поимању, привремено расељена лица су она која се на претходно станиште не могу вратити најмање три године, а сва остала лица су трајно расељена, без обзира на њихову каснију могућност повратка. El-Hinnawi и Myers, чија теорија је тренутно најприхваћенија, прекограничне мигранте и интерно расељена лица која место пребивалиште мењају из еколошких разлога називају еколошким избеглицама (извор: Dun, Olivia V., and François Gemenne. (2008). „Defining environmental migration: Why it matters so much, why it is controversial and some practical processes which may help move forward”. *Revue Asylon* (s), (6)).

њем помоћи и обезбеђивањем услова за њихов повратак, што није случај када се ради о другим врстама избеглица.

Међународне организације UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees), OCHCR (Office of the High Commissioner for Human Rights), ICESCR (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), CESCR (Committee on Economic, Social and Cultural Rights) јесу инструменти међународне заједнице за пружање помоћи еколошким избеглицама широм света. Дакле, међународна заједница еколошким избеглицама треба да обезбеди три врсте помоћи: помоћ земљи домаћина којим ће покрити трошкове санационих мера, помоћ домовини да унапреди превентивне мере и помоћ избеглим лицима преко координационих тела и других организација. UNHCR је међународна организација која према мисији УН треба да координира међународну акцију за заштиту избеглица широм света и решава проблеме избеглица. Међутим, очигледно је да UNHCR не жели, нити има капацитета да се бави еколошким избеглицама у мери у којој се бави другим врстама избеглица широм света. Аутори (Conisbee and Simms 2003, 17–18)¹⁴ наводе да је UNHCR доследно одбацио категоризацију животне средине као основ за стицање избегличког статуса, тврдећи да мора концентрисати своје ограничене ресурсе на људе који су доживели верски, политички или идеолошки прогон. Дакле, могли би закључити да у овом моменту не постоји међународни систем заштите који се бави проблемима еколошких избеглица.

Закон о заштити животне средине нуди шири приступ теми која може, на индиректан начин, такође да утиче на заштиту људских права човека и на људску безбедност човека као појединца. Наведени закон требало би, дакле, да обезбеди ширу основу за реаговање на проблеме узроковане климатским променама, као и на потенцијалне проблеме становништва присиљеног на еколошке миграције. Проблеми и решења еколошких избеглица садржани су кроз међународне акте и норме, почевши од Конвенције о заштити људских права до Међународног права избеглица и интерно расељених лица. Међутим, они нису сублимирани на једном месту, нити су усвојене међународне норме којима су обавезујуће за све државе.

Ради унапређења еколошке безбедности најважније су превентивне мере које једна земља предузима како би спречила настанак еколошке катастрофе и каснију миграцију њеног становништва. Превентивне мере требало би да се примењују од стручних државних тимова, који на основу предвиђања заснованих на егзактним показатељима и на основу научног искуства, доносе одлуке којима спречавају штетне последице узроковане еколошким проблемима или их бар ублажавају до прихватљиве мере. Управа за ванредне ситуације Републике Србије је државни орган који се у нашој земљи бави овом проблематиком. Нажалост, сведоци смо поплава које су задесиле нашу земљу у мају текуће године, које су проузроковале велике штете и последице над угроженим становништвом. Да ли су превентивне мере надлежне институције биле квалитетне и временски усаглашене остаје да се види.

Из табеле 1 се види да су поплаве најучесталији облик природних катастрофа у свету и да су штете узроковане овом природном катастрофом највеће.

¹⁴ Conisbee, Molly, and Andrew Simms. 2003. „Environmental refugees. The Case for Recognition.” *New Economics Foundation, London*: 17–18.

Табела 1 – Број погинулих и погођених различитим типовима природних катастрофа од 1900. до 2014. године (извор: EM-DAT, CRED)

Врста катастрофе	Појава	Број умрлих	Број погођених	Број осталих без дома	Штета у хиљадама US \$
Суша	42	1.200.002	15.488.769	0	2.5481.309
Земљотрес	162	278.299	4.088.606	1.373.037	77.878.336
Епидемија	49	2.500.475	18.189.834	0	0
Екстремне температуре	226	140.980	1.365.252	1.340	16.187.351
Поплава	533	9.134	13.343.374	1.919.809	127.421.616
Олуја	453	7.382	9.024.845	37.663	98.790.745
Вулкан	12	783	12.200	14.000	44.300
Пожар	99	584	1.284.958	8.653	12.818.811

Еколошка безбедност и безбедност животне средине у Републици Србији

Када је реч о еколошкој безбедности у Републици Србији, заштита животне средине регулисана је кроз доношење сета закона: Закон о заштити животне средине, Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, Закон о процени утицаја на животну средину и Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине. Законом о заштити животне средине се „уређује интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији.¹⁵ Закон о заштити животне средине Републике Србије, животну средину дефинише као „скуп природних и створених вредности, чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. Квалитет животне средине се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима“¹⁶

Систем заштите животне средине чине мере, услови и инструменти за: 1) одрживо управљање, очување природне равнотеже, целовитости, разноврсности и квалитета природних вредности и услова за опстанак свих живих бића; 2) спречавање, контролу, смањивање и санацију свих облика загађења животне средине.¹⁷ Већ прва три члана Закона о заштити животне средине показују нераскидиву вези између еколошке безбедности, као димензије људске безбедности и стања животне средине човека. Ако уз то узмемо у обзир да је еколошка безбедност оријентисана на анализу квалитета земље, ваздуха и стања биодиверзитета и њихов утицај на човека, лако је увидети блискост концепата људске безбедности, заштите жи-

¹⁵ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 1.

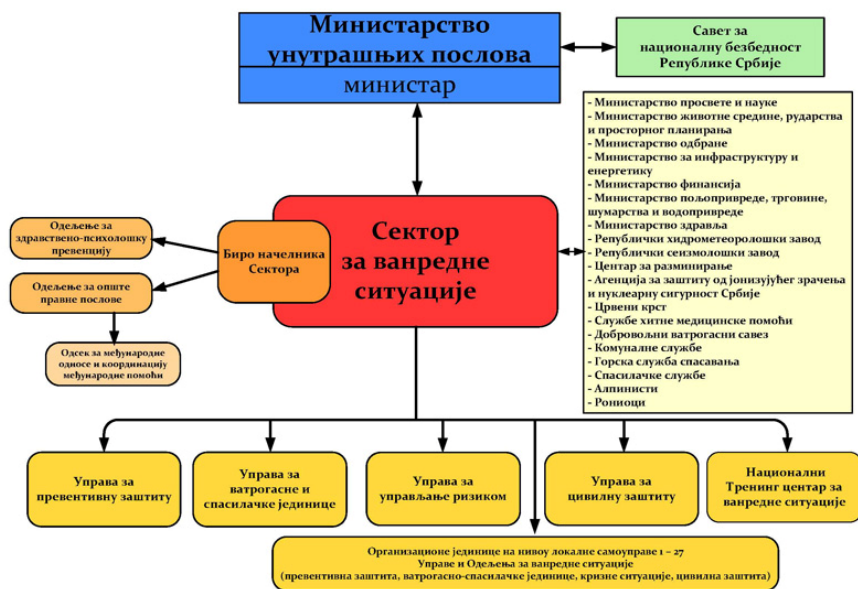
¹⁶ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 3.

¹⁷ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 2.

вотне средине и одрживог развоја. Дакле, стање животне средине за безбедност људи је изузетно важна. Како Ђорђевић (2013) наводи: „Природна средина се не може компензирати новцем и развијеном технологијом”.¹⁸ Следеће питање које се намеће јесте имплементација усвојених закона и нормативних аката, тј. усклађеност обавезујућих норми са ситуацијом „на терену”, која је, као што знамо из праксе, из делом оправданих и неоправданих разлога, врло дискутабилна. Ради потпуне имплементације, помоћ надлежних институција међународне заједнице је неизоставна и преко потребна. Како бисмо анализирали постојеће стање око законске регулативе и њене имплементације у вези заштите животне средине осврнућемо се на случај поплава у Републици Србији које су се догодиле у мају текуће године. Из извештаја Владе Републике Србије о елементарној непогоди – поплави која је задесила Републику Србију и мерама које су предузете ради спасавања становништва и одбране угрожених места од поплава, прикупљени су следећи подаци:

– На основу члана 32, став 3. Закона о ванредним ситуацијама („Службени гласник РС”, бр. 111/09, 92/11 и 93/12) и предлога Републичког штаба за ванредне ситуације од 15. маја 2014. године, Влада је донела Одлуку о проглашењу ванредне ситуације на територији Републике Србије („Службени гласник РС”, број 52/14), због наступања елементарне непогоде – поплаве.

Сектор за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова Републике Србије има централну улогу у управљању ванредним ситуацијама у нашој земљи.

Слика 1 – Организациона шема сектора за ванредне ситуације Републике Србије (извор: <http:// prezentacije.mup.gov.rs/секторzazastituispasavanje/orgsema.html>)

¹⁸ Ђорђевић, Ивица. 2013. *Људска безбедност*. Београд. Универзитет, Факултет безбедности.

– Најугроженији градови Шабац, Сремска Митровица и општине на територији Републике Србије од последица поплавног таласа: Обреновац, Мали Зворник, Крупањ, Љубовија, Владимирци, Коцељева, Шид, Свилајнац, Параћин, Уб, Лајковац, Љиг, Осечина, Мионица, Смедеревска Паланка, Трстеник, Бајина Башта. Сектор за ванредне ситуације обавестио је сва министарства о ангажовању инспекцијских служби из своје надлежности да одмах изађу на терен, посебно на најкритичнија места која су претрпела последице поплава, ради организације ублажавања и отклањања последица насталих поплавним таласом. Након обавештења инспекцијске службе су активирани на угроженим подручјима.

– Министарства су према својим надлежностима активирала инспекцијске службе. Организована је асанација терена, уклањање угинуле стоке на местима на којима је било приступа поплављеним подручјима.

– Министарство здравља је предузело мере на контроли: здравствене исправности воде за пиће и стању водоснабдевања са поплављеног подручја и подручја целе Републике Србије, епидемиолошке ситуације, надзора над колективним смештајима, обављених активности у оквиру дезинфекције, дезинсекције и дератизације на поплављеном подручју.

– Посебна пажња све време ванредне ситуације била је посвећена надзору над здравственом исправношћу воде за пиће, а нарочито на поплавама угроженој територији. Због поплава, оштећења водоводне мреже значајан број градова био је и без техничке и без пијаће воде, што је отежавало функционисање здравствених установа, као и снабдевеност становништва пијаћом водом. У табели 2 дат је преглед централних (градских) водовода са поремећајем у водоснабдевању.

Табела 2 – Преглед водовода са поремећајима у водоснабдевању (извор: Извештај Владе Републике Србије о поплавама, мај 2014)

Округ	Водовод	Стање
Поморавски/33Ј3 Ћуприја	Параћин	забрана (санитарна вода)
	Ћуприја	забрана (санитарна вода)
	Свилајнац	забрана (санитарна вода)
	Деспотовац	забрана (санитарна вода)
Браничевски и Подунавски/33Ј3 Пожаревац	Смедеревска Паланка	забрана (санитарна вода)
	Потровац	забрана (санитарна вода)
	Жабари	стална забрана (санитарна вода)
Колубарски/33Ј3 Ваљево	Љиг	забрана (санитарна вода)
	Лајковац	забрана (санитарна вода)
	Уб	забрана (санитарна вода)
	Мионица	забрана (санитарна вода)

Округ	Водовод	Стање
Мачвански/ЗЗЈЗ Шабац	Крупањ	забрана (санитарна вода), чести прекиди
	Владимирци	забрана (санитарна вода)
	Мали Зворник	делови општине немају редовно водоснабдевање
Град Београд/ГЗЈЗ Београд	Обреновац	прекид водоснабдевања
	Лазаревац	забрана (санитарна вода)
Расински/ЗЗЈЗ Крушевац	Трстеник	забрана (санитарна вода)
Рашки/ЗЗЈЗ Краљево	Ћићевац	стална забрана и у редовним приликама
	Варварин-Обреж и Катун	делови општине немају редовно водоснабдевање
	Краљево део Ушће	забрана (санитарна вода)
	Тутин	стална забрана и у редовним приликама
Нишки	Ражањ	прекид водоснабдевања
	Гаџин Хан	забрана (санитарна вода)
	Сврљиг	забрана (санитарна вода)
	Дољевац	забрана (санитарна вода) од претходног таласа поплава у априлу

– Управа за заштиту биља, Управа за пољопривредно земљиште, Агенција за заштиту животне средине и пољопривредне стручне службе вршиле су испитивање земљишта на снабдевеност хранљивим материјама и земљишта, муља (седимент) и воде на хемијска и микробиолошка загађења. На угроженим подручјима од почетка поплавне кризе поништено је 133.729 kg хране животињског порекла и хране за животиње, као небезбедне за употребу која је прослеђена на нешкодљиво уништавање у кафилерије. Организовано је и спроведено сакупљање 288.328 kg животињског отпада. Дезинфекција и санација терена спроведена је на 417 индивидуалних газдинстава и фарми са којих је уклоњен животињски отпад. У периоду који предстоји биће неопходно учинити много тога: организовати психосоцијалну подршку жртвама елементарне непогоде, реновирати стамбене јединице које су услед евакуације напуштали (оспособити постојеће или изградити нове; обезбедити нове, додатне, смештајне капацитете за кориснике услуге смештаја у систему социјалне заштите) обезбедити основне животне потрепштине (храну, средства за хигијену, одећу, обућу, лекове, санитетски материјал, енергенте и др.).

Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама¹⁹ дефинише природне ризике којима је становништво Републике Србије потенцијално изложено. Наведена стратегија, у делу који се односи на угроженост становништва од бујичних

¹⁹ Службени гласник РС бр. 86/11.

поплава, наводи да је традиционални начин заштите од ове врсте поплава изградња чврстог система објеката. Уколико је такав систем недовољан или га уопште нема иза бујичне поплаве остају рушевине мостова, путева, зграда и свега што им је на путу. Како су трошкови изградње пасивног система заштите од бујичних поплава велики, ти радови увек касне за потребама. Једини начин за смањивање штета је организовање правовремене најаве могућих бујичних поплава и уклањање људи и покретних средстава са пута бујичне поплаве. За одбрану од бујичних поплава израђена је методологија активне одбране која је намењена општинама. Нажалост, ову методологију примениле су општине које су претходно пострадале од бујичних поплава, а подразумевала је потпуну координацију са радарском осматрачком службом Републичког хидрометеоролошког завода. Поред изливања река и потока, у случају обилних атмосферских падавина, опасност од плављења насељених места прети и због неадекватног одржавања канала за одводњавање око насељених места и у њима.

Стратегија никако не би требало да указује на проблеме, нпр. око активне одбране, немогућности изградње традиционалних система заштите или слабости у одржавању канала за одржавање, а да при том у свом садржају нигде не нуди решења за превазилажење уочених проблема. У овом случају поставља се питање предузимања превентивних мера, како би се избегле или бар умањиле штетне последице по живот и здравље људи, као и штете по њихову имовину. Ако узмемо у обзир да штете изазване природним појавама у последњих петнаест година износе по неколико милијарди долара и да сваки изгубљени људски живот нема цену, поставља се питање да ли би само део наведеног новца спречио или макар умањио настале штете. У случају изливања водених токова у Банату, 2005. године већи део одговорности пребачен је на терет водoprивредних организација из Румуније због неблаговременог уступања информација о водостају реке Тамиш. Процењена штета у Румунији и Србији изазвана поплавама у периоду март–април 2005. године износила је 565 милиона евра.

Из дела извештаја Владе Републике Србије о поплавама види се да су мере Владе Србије и надлежних министарстава изузетно опсежне, али да су оријентисане искључиво на отклањање насталих последица. У наредном периоду требало би размислити о стручном и кадровском појачању Управе за превентивну заштиту Сектора за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије, која би могла да се, осим са пожаром носи и са оваквим и сличним проблемима.

Током девет дана борбе против поплава (мај 2014. године) водена стихија је на територији читаве земље причинила укупну штету која се процењује на 1 милијарду и 532 милиона евра. Вода и клизишта довели су и до потпуног уништења више од 400 стамбених јединица, док је приближно 17.000 станова и стамбених јединица претрпело делимична оштећења. Оштећена су и 74 објекта здравствене заштите, укључујући и амбуланте, домове здравља и клинике, као и 35 предшколских, школских и средњошколских установа. На територији Републике Србије евакуисано је укупно 31.879 грађана са угрожених подручја. Надлежне државне институције и данас су ангажоване на санацији терена и поправци настале штете која треба да омогући евакуисаним лицима безбедан повратак у њихове домове. Последице нарушавања еколошке безбедности у смислу негативних импликација на животну средину и на здравље расељених лица, свакако ће бити предмет истраживања научника из ове области у наредном периоду.

Закључак

Иако је у Републици Србији нормативно-правна регулатива која се односи на редукцију безбедносних ризика у области заштите животне средине узроковане природним несрећама углавном усклађена са регулативом Европске уније, сама имплементација усвојених Закона и подзаконских аката и даље је на ниском нивоу. Када је у питању заштита грађана од проблема изазваних еколошким несрећама, тежиште би требало да буде на превентивном деловању у смислу благовременог предвиђања тока догађаја. Није спорна чињеница да је држава показала изузетно висок ниво организационих способности на отклањању штета од поплава и на санирању насталих последица. Међутим, превентивно деловање надлежних институција смањиле би штетне последице на многоструко нижи ниво. Економски фактор јесте ограничавајући чинилац таквог приступа, али су штете и последице санирања настале штете често много веће од превентивних улагања. Безбедност и живот људи немају своју цену, те би у свакој студији која се односи на заштиту животне средине таква поставка морала заузети централно место.

Управу за превентивну заштиту Сектора за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије требало би додатно развијати у наредном периоду, пошто је то организациони орган који први препознаје ризике и претње, а у складу с тим сви остали државни органи треба да предузимају мере на заштити становништва. Едукацијом грађана којом би се развио квалитетнији и одговорнији однос према животној средини, такође би се постигао додатни ефекат око унапређења еколошке безбедности становника Републике Србије.

Миграције становништва у Републици Србији, узроковане еколошким проблемима, за сада нису негативно утицале на стање опште или националне безбедности државе. Међутим, свакако су негативно утицале на еколошку безбедност дела грађана Републике Србије, чије последице ће бити видне у наредном периоду.

Дакле, упоредо са унапређењем постојећих нормативно-правних аката који се односе на заштиту животне средине, у наредном периоду у Републици Србији би требало развијати и концепт људске безбедности као неодвојивог дела националне безбедности.

Литература

[1] Bates, Diane C. (2002). „Environmental refugees? Classifying human migrations caused by environmental change”. *Population and environment*, 23(5): 465-477.

[2] Conisbee, Molly, and Andrew Simms. 2003. "Environmental refugees. The Case for Recognition". *London. New Economics Foundation*: 17-18.

[3] Corson-Finnerty, Adam Daniel. 1982. *World citizen: action for global justice*. Orbis Books.

[4] Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin.

[5] Drury, A. Cooper, and Richard Stuart Olson. 1998. „Disasters and political unrest: An empirical investigation”. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 6(3): 153-161.

[6] Dun, Olivia V., and François Gemenne. (2008). „Defining environmental migration: Why it matters so much, why it is controversial and some practical processes which may help move forward”. *Revue Asylon* (s), (6).

- [7] Ђорђевић, Ивица. 2013. *Људска безбедност*. Београд. Универзитет, Факултет Безбедности.
- [8] Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.
- [9] Извештај Владе Републике Србије о елементарној непогоди – поплави која је задесила Републику Србију и мерама које су предузете ради спашавања становништва и одбране угрожених места од поплава.
- [10] Koren, Hillel S., Colin D. Butler. 2006. "The interconnection between the built environment ecology and health." *Environmental Security and Environmental Management: The Role of Risk Assessment*. Springer Netherlands: 109-125.
- [11] Krause, Keith, and Michael C. Williams. 1996. „Broadening the agenda of security studies: politics and methods”. *Mershon International Studies Review*: 229-254.
- [12] Laczko, Frank, and Christine Aghazarm, eds. 2009. „Migration, environment and climate change: Assessing the evidence”. *Geneva: International Organization for Migration*.
- [13] Linkov, Igor, Gregory A. Kiker, and Richard J. Wenning, eds. 2007. „Environmental security in harbors and coastal areas: management using comparative risk assessment and multi-criteria decision analysis”. *Springer Science & Business Media*.
- [14] Martin, Adrian. 2005. „Environmental conflict between refugee and host communities”. *Journal of Peace Research*, 42(3): 329-346.
- [15] Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. 1978. *Granice Rasta, Zagreb. Stvarnost*.
- [16] Myers, Norman. 2002. „Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century”. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 357(1420): 609-613.
- [17] Остојић, Гаврило (2014). „Еколошке избеглице: директан или индиректан пут до конфликта”. *Београд. Војно Дело*: 51-83.
- [18] Радовић, Весела. 2013. *Еколошка безбедност, еволуција и савремени приступи*. Нови Сад. Универзитет EDUCONS.
- [19] Wenning J. Richard et al. 2007. „Environmental Security”. *Environmental Security in Harbors and Coastal Areas*. Springer Netherlands: 19-36.
- [20] Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009.
- [21] Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, Службени гласник РС бр. 86/11.

Интернет извори

- [1] Међународна база података о катастрофама: <http://www.emdat.be>
- [3] Организација уједињених нација: <http://www.un.org>
- [4] Сектор за ванредне ситуације: <http://prezentacije.mup.gov.rs>
- [5] <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3578-zabranjeni-azbest-i-dalje-opasnost>